

Pospíšil, Ivo

Autoritativní obrazy Ruska jako vzorek českého prostoru a času

Новая русистика. 2015, vol. 8, iss. 1, pp. [48]-61

ISSN 1803-4950 (print); ISSN 2336-4564 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/133991>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Autoritativní obrazy Ruska jako vzorek českého prostoru a času

Abstract

The author of the present reflection comments upon the study by Martin C. Putna concerning the history of Russian religiousness connected with Russian imperial thought. The author of the reflection criticizes the one-sidedness, weaker presence of a wider comparative aspect and non-historical updating of phenomena and events.

Putna, M. C.: *Obrazy z kulturních dějin ruské religiozity*. Praha 2015. ISBN 978-80-7429-534-8.

S institucionální podporou pro dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace vychází mediálně a v médiích samotným autorem (na akademické prostředí zcela výjimečně) silně propagovaná a během několika dní také vyprodaná publikace Martina C. Putny. Jelikož je osobnost autora dostatečně známa, je psaní normální, tedy běžné recenze – s výjimkou jednoznačně kladné – nebezpečné, neboť tím se její autor nutně dostává do souvislostí, které se týkají autorovy osoby, od níž už nelze odhlédnout. Autor knihy již tyto hranice narýsoval: kdo je se mnou a kdo proti mně, aniž by to takto výslovně formuloval. Skutečně kritický přístup, po němž volá v případě svého výzkumného objektu, se sice může vyskytnout, ale bude nutně zařazen do této polaritní struktury. Přesto nebo právě proto se o to pokusíme. Autor se již dostatečně zviditelnil řadou mediálně vždy výrazně prezentovaných postojů, které však nejsou předmětem této recenze; pro nás jsou v této recenzi relevantní jeho knihy, z nichž nejpodstatnější se týkají výzkumu katolické literatury, spřízněných témat křesťanské kultury a Ruska a ruské kultury. Rozpětí jeho tvorby je značně široké a v tomto smyslu jistě hodno pozornosti a respektu a jistě antropologické v tom smyslu, jak to koncipují někteří dnešní kulturní antropologové: od lidské kostry po schůzi politické strany. Jeho rusistické práce jsou vždy na velmi vysoké odborné úrovni, jsou nápadité, v názorech razantní, stylově invenční. To platí ve stejné míře o této publikaci; jak se však ukazuje, může tato razance či, chcete-li mírněji, asertivita, celkový výklad zkomplikovat.

Autorovi nikdy nechybělo a nechybí sebevědomí a mediální pozornost k jeho knihám podporovaným z nejrůznějších státních grantů, jejich i obchodní úspěch a takřka jednoznačně nadšené přijetí – snad až na řídkou výjimku – se tu projevuje již v tom, kam sama sebe zařazuje do série českých pohledů na Rusko, kde si zvolil linii Havlíček–Masaryk. Již zde začíná to, co bychom mohli nazvat posunutým pohledem nebo jednostranným čtením. V české tradici převládá z dané linie vytržené ze souvislostí kritický postoj Havlíčka k ruským poměrům a je to pravda. Ale čtení Havlíčka nesmí být jednostranné a vytržené z času a prostoru: současně totiž uviděl, stejně jako autor havlíčkovské monografie Masaryk, v Rusku jakýsi model a na jeho pozadí vytvářel i české věci a není to jen Nestorův letopis v Křtu svatého Vladimíra. Bylo by příliš laciné vidět Havlíčkův význam v české rusistice jen v jeho kritickém postoji, jenž byl ještě kontextově vymezen. Především: Havlíčkův pohled není ideologicky apriorní, ale eklektický v tom nejlepší smyslu, stejně jako Masarykův. Jinak řečeno: v Rusku uviděl mnohem vypoukleji problémy své široké vlasti – Rakouska – i českou otázku, uviděl je na tomto pozadí mnohem zřetelněji v jejich kladech i záporech a neváhal použít ruský nebo východoslovenský materiál k jejich traktování. Rusko Havlíčka především ohromilo různými úkazy, včetně toho, že se zde čeština přednáší na univerzitě a že mohl být přítomen zkoušce z češtiny: zde měla čeština a tím i Češi alespoň v akademickém prostředí své pevné místo. Zde se setkáváme s opakováním staré chyby, která absolutizuje Havlíčkův tzv. kritický pohled na Rusko. Jestliže vyjdeme z Putnova hodnocení Ruska jako něčeho, co nemá jen jednu podobu, je zřejmé, že Havlíčkův kritický pohled (ale kritický neznamená jen negativní) na Rusko bychom lépe pochopili podle toho, kde se v Rusku pohyboval. Je známo, že Rusko v jeho ideové heterogenitě poznat za relativně krátkou dobu nejen nemohl, ale ani se o to nijak zvlášť nesnažil: poznal jen slavjanofilský, názorově nikoli zcela jednolitý, spíše značně heterogenní moskevský kruh a Gogol – alespoň soudě podle Vybraných míst z korespondence s přáteli – mu byl názorově blízko. Jinak řečeno: linie Havlíček–Masaryk–Putna je spíše čerchovaná a každý z autorů této „velké trojky“, vykládá Rusko poněkud jinak a na základě jiných znalostí. Proslulá Uvarovova trojjediná formule jako znak ruského imperialismu je v Putnově výkladu podlomena tím, že Rusko prý nebylo jen jedno a že nemělo jednu identitu. Ale ani to bych nebral jako nějakou nevýhodu: kdo má identitu stále stejnou? Snad USA nebo Velká Británie či dokonce Česká republika nebo Polsko? Naopak se někdy soudí, že ona vícezdrojovost je spíše silou než slabostí a že tato jen zdánlivá dezintegrata není nic jen negativního. Myšlenku analogického vývoje moderní ruské pravoslavné církve a evropské katolické kultury ([PUTNA 2015, 20], ta formulace je dost zvláštní) pokládá autor za původní přínos své knihy, když předtím ji řadí do opravdu širokých souvislostí kulturní historiografie, postkoloniální historie, areálové historie (o areálových studiích bych měl něco vědět), „zkřížené historie“ (histoire croisée). Dalo by se tedy říci, že jde o dílo

taříka epochální: i když tu originálního není zdaleka tak mnoho, jak by se někomu mohlo zdát (je to spíše tím, že Rusko bylo, je a z různých důvodů bude u nás do značné míry „terra incognita“, nebo – přesněji řečeno – zemí, kterou známe jen povrchně a hlavně ideologicky, a to pokaždé jinak), ale je to inteligentní průvodce po ruské zemi, jenž nyní může sloužit a zdá se, že již slouží, jako učebnice Ruska. Pokračuje se tak v tradici vyhraněných pohledů na tuto zemi, ale k tomu se ještě – pokud mi to bude dovoleno – vrátím někdy v budoucnu na širší ploše. Koncepce „obrazů“ v Havlíčkově duchu navazující na řadu jiných „obrazů“ a také na autorovu vlastní knihu *Obrazy z dějin americké religiozity* [PUTNA 2010] je jistě užitečná tím, že autora nespojuje k vytváření posloupného a vnitřně skloubeného, kauzálně provázaného výkladu, ale k vyprávění příběhu nebo příběhů, jak je to dnes módou a zvykem od časů americké metahistorie a narativní historie Haydena Whitea (nar. 1928), jak jsme o ní kdysi na počátku 70. let minulého století – ještě bez souvislostí postmoderních – recenzně informovali [POSPÍŠIL 1983, 105–106], nebo dokonce snad u nás od časů Palackého a v Rusku od „posledního letopisce“ N. M. Karamzina či dokonce středověkých kronikářů. Opomenutím onoho „zastaralého“, pozitivistického, kauzálního a přísně verifikovaného výkladu však dějiny jakékoli, tedy i kulturní, náboženské nebo literární ztrácejí něco ze své přesvědčivosti, neboť každý si vypráví svůj příběh a verifikace je jeho součástí, tedy nemusí podléhat přísné zkoušce fakty.

1501

V prvním „obrazu“ zvaném *Rusko před Ruskem: starověké kultury při Černém moři* autor ukazuje, že před Kyjevskou Rusí tu na tomto území byly jiné civilizace a kultury a v tom má nepochybně – a každá příručka mu to potvrdí – pravdu. Jen si nejsem jist tou souvislostí: byly zde různé civilizace a kultury, ale od roku 1991 do anexe Krymu Ruskem tu byla přece jen Ukrajina. Samozřejmě, že Rusové na tuto minulost záměrně navazovali (Taurida): vždyť klasicismus byl budován jako směr státotvorný, tak tomu bylo ostatně i jinde a čím vícevrstevnatější území, tím lépe. Aktualizovat Aksjonovův Ostrov Krym je možné, ale takových konstrukcí a „prorocství“ můžeme vymyslet více a jinde, až bychom se divili. Druhý obraz o tzv. vikingské Rusi mě trochu vyděsil: pro někoho může být překvapením, že první stát východních Slovanů měl svůj původ ve Skandinávii, ale ten kdo dobře studoval tzv. normanskou a antinormanskou teorii vzniku ruského státu, se jen usmívá: i ona má své současné vyústění, ale o tom se tu příliš nedovídáme. Neboť vše je už popsáno, známo a analyzováno, o všem se kdysi vedly polemiky, jen se to pozapomnělo a laik to ani nikdy nevěděl: zapomínání, rozpomínání a jakoby nové objevování je znakem dnešní doby a námitky k tomu, co už bylo dávno řečeno, lze vyslovit jen se znalostí věci. Cesta vedoucí od 9. století k Obломovovi je poněkud krkolomná a příkrá a výkladová razance, kde se vedle sebe ocitají Ivan Gončarov, Nikita Michalkov (navíc Michalkov postupoval, jak známo, spíše v Gončarovově duchu, proti němu šli spíše voluntarističtí revoluční demokraté a Gončarovovi nikoli náhodou přezdívali ruský neokla-

sicista už pro jeho souvislost s J. J. Winckelmannem), ale také Stalin a Alfred Rosenberg, německé plány na obnovení gótského Krymu, osud Němců v Stalinově SSSR, mě přinejmenším udivila: ukázalo se, že aktualizace a krátká spojení jsou do značné míry metodou autorovy práce: v populárním článku je to možné, v takovéto knize by to mělo být spíše výjimečné. Silnější stránkou knihy jsou výklady o slovanské Rusi a pohanství (obraz III): zde transpozice k Stravinskému vyhovují, je to inspirace navíc se opírající o skladatelovy paměti; známá představa absence mužského principu, „ženicha“ oproti „věčnému ženství“ je sice lákavá a v ruském myšlení módní, ale asi jen představa. Ostatně je známo, že Rusové si svůj ruský svět jako samostatný kontinent tak trochu vytvořili sami a dívali se na to, aby to na Západě působilo, což se jim, jak tak čtu, do značné míry podařilo. Třeba ty jejich myšlenkové modely brát s rezervou a hned se jich nechytat; jsou to ovšem alternativy, jež oni sami naplňovali jen zřídkakdy, ale pro nás relativně inspirativní korektiv vlastního vývoje. Obraz byzantského křesťanství je poněkud jednoduchý: mnoho se tam nedozvídáme např. o jazyku tehdejší literatury, ať již mu říkáme staroslověnština nebo církevní slovanština, jazyk, jenž prý byl, jak autor obmyslně tvrdí, na Rusi bez obtíží srozumitelný [PUTNA 2015, 59]. Ani tím si nejsem tak jist, zvláště když nemáme k dispozici hypotetickou obecnou východoslovanštinu, jak lingvisté někdy říkají interdialektu proslulých 14 Nestorových východoslovanských kmenů: moderní ruština má dodnes staroslověnskou gramatiku a do značné míry i lexikum křížené s východoslovanským, navíc v pozici abstrakt a poetismů, a o oprávněnosti pojmu „drevnerusskij jazyk“ lze úspěšně pochybovat. Je to prostě všechno mnohem složitější a seriózní dešifrace by si vyžadovala jiné přístupy. Výklad literatury zvané staroruská, kterou raději nazývám stará literatura východních Slovanů, je tu kusý, ale to je při široké koncepci knihy pochopitelné.

Výklad tzv. mongolské Rusi je také prvoplánový: Mongolové nejsou Tataři, jazykově jsou to zcela jiné entity, jsou tu však ještě turkické kmeny před příchodem Mongolů s jejich turko-tatarskými spojenci a jejich sepětí s Kyjevskou Rusí: o poznání těchto věcí se kdysi zasloužil kazašský básník Olžas Sulejmenov (roč. 1936) ve známé knížce Az i Ja. Autoritativní výroky o falzátorech Slova o pluku Igorově jsou mi sice sympatické, ale vhodné spíše pro populárnější edice. V této souvislosti nerozumím autorově poznámce [PUTNA 2015, 304] k obrazu XVI Pravoslavná romantika a panslavismus, kde kritizuje na Slovníku ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů [POSPÍŠIL 2001] formulaci o tom, že na Východě i na Západě je Slovo o pluku Igorově chápáno jako středověká památka, Velesova knyha je také záležitost nanejvýš sporná, ale uvedli jsme ji tu. Tak to však skutečně je: žádná učebnice ruské literatury ani žádné dějiny této literatury z poslední doby neuvádějí, že by Slovo nebylo středověkým textem, nejspíše z 12. století (sami Rusové se dnes přikláníjí i k 14. nebo 15. století), aby původ přiblížili dataci údajně nalezeného rukopisu, jenž však patrně nikdo nikdy neviděl. Osobně nejsem přívržencem stře-

dověkého původu tohoto textu, ale nemohu než konstatovat stav věcí, jaký je, a nemohu ani – nejsem medievistou a znalcem Slova – potvrdit, že jde o falzum. Je mi blízká koncepce Edwarda Keenana, v níž je za jednoho z autorů Slova označen Josef Dobrovský (kniha i přednášky autora vzbudily kdysi značný rozruch a polemické reakce, mimo jiné i na stránkách časopisu Slavia, jehož redigování bylo kdysi vedením Slovanského ústavu oproti zvyklostem dosti brutálně odňato Slavomíru Wollmanovi). [KEENAN 2003; POSPÍŠIL 2007, 37–48; POSPÍŠIL 2012, 13–25; Česká... 2012, 13–24; POSPÍŠIL 2014] Zajímavé je snad i to, že Keenanovy knihy o staré literatuře východních Slovanů (sám je jako Jakobsonův žák autorem spíše skvělých lingvistických prací, mj.: A Logical Base for a Transformational Grammar of English, 1969; Logical Types for Natural Language, Los Angeles 1978; ed.: Colloquium on Formal Semantics of Natural Language. Cambridge University Press 1975; Universal Grammar. Routledge, London 1987; ed.: Boolean Semantics for Natural Language. Reidel 1985; Bare Grammar: Lectures on Linguistic Invariants. Stanford 2003), kromě uvedené také oné o podvržené korespondenci Andreje Kurbského a Ivana Hrozného, jejímž autory byli prý dva bojaři období smuty [KEENAN 1971]; některé publikace byly podpořeny, jak uvedeno, zahraničními ukrajinskými vědeckými institucemi. Ostatně myslím, že je kolem těchto textů zbytečně mnoho rozruchu: Slovo se mezitím stalo součástí ruské literatury, klasické i moderní, počítá se s ním a odtud taková fanatická obrana jeho tzv. pravosti z pera nejen D. S. Lichačova, ale i Romana Jakobsona (jak se jako jeho žák dostal k tomuto tématu sám Keenan ve své knize barvitě uvádí, je tam i uštvaný jediný odvážný sovětský odpůrce pravosti Slova Alexandr Zimin a je to četba více než zajímavá). Domnívám se, že *Slovo* asi vzniklo tak jako jinde podobné texty uznávané za pravé: scelením více textů starých a dalších spojovacích textů novodobých: záměrně i nezáměrně. Seriózní autor, pokud není vysloveně odborníkem, musí konstatovat fakt všeobecného konsensu, ale to vůbec neznamená, že se tím zpochybňuje hypotéza o falzu: mě osobně znepokojilo mnohem více to, že se v oněch učebnicích a dějinách ruské literatury vůbec nezmiňuje ani polemika, diskuse ani zpochybnění středověké autenticity *Slova*. V kontextu knihy jde však opět o jakýsi kamínek k mozaice celkového znejistění ruského fenoménu jako něčeho nepravého, neautentického, stojícího na hliněných nohou. Jak se snáší vyjádření o D. S. Lichačovovi jako o seriózním literárním historikovi [PUTNA 2015, 78] s tím, že do krve hájil proti všem domnělou středověkou pravost *Slova*, však nevím...

Jak již uvedeno, pravděpodobně hlavním cílem knihy je patrně jakési hodnotové i jiné rozkolísání ruského fenoménu: dokládá to i suverénní tvrzení (dosud jen hypotéza právě Lichačovem vyvracená) o tom, že Zádonština byla vzorem pro Slovo (o Mazonovu žáku J. Frčkovi se tu nedočítám nic). To, že východní Slované a přímo Rusové převzali řadu věcí od Mongolů, je zřejmé a je to běžné, nijak je to nesnižuje, i když někteří pokládali mongolskou „okupaci“ nebo „jho“ za něco barbarského, jindy zase za znak ruského specifika.

To, že slovo „Rus“ není slovanské, je dávno známo, ale jeho distribuce a diferenciace byla ještě složitější: „ruska trijca“ je trojice ukrajinských haličských autorů, slovo „Rus“ mělo více významů, kořen „Ros“ (z ugrof. „Ruotsi“, tedy Skandinávci, severní Germáni, po všech monoftongizacích a zjednodušeních explozivů) se uplatnil v Moskvě a zase to mělo svůj vývoj (Lomonosova Rossijskaja, nikoli Russkaja grammatika). Bral bych to tedy přísně historicky a bez emocí – ať tak či onak. Běžně se mluvilo o Malorusku (užívá je sám Malorus/Ukrajinec Gogol), dříve, než se začalo častěji užívat slova Ukrajina, spíše než periferie je to kraj, oblast, území. Historické přesahy a krátká spojení jsou efektní, ale bohužel poněkud zkreslující.

Další „obrazy“ jsou pěkně napsaným výkladem dějin Moskevské Rusi a jejich peripetií v kostce: najdeme tam v podstatě to, co v každé učebnici popisující tento čas a prostor, ale nesuchopárně stylizováno (Maxim Grek, Andrej Kurbskij, jurodiví aj.). Někdy se autor neudrží, aby si zase nezaaktualizoval: Pussy Riot jsou dnešním návratem k jurodivosti: doufám, že si pan prezident vezme z tohoto výkladu poučení, když už knihu dostal od autora darem.

Metoda rozvolnění samostatného Ruska a tím zpochybňování jeho autenticity pokračuje v obraze osmém Červená a Novgorodská Rus a „okna do Evropy“. V případě zvláštního novgorodského zřízení (věče), o němž se píše v Karamzinově novele Starostka Marta (Marfa-posadnica), autorovy labutí písně, než opustil artes a oddal se nové funkci carova historiografa, bych ještě uvedl, že kromě Athén nebo Itálie se tu nabízejí zvyklosti vikingské, i když hledat prvopůvod všeho bych si netroufal. Rusové trvají na slovanském původu, Britové poukazují na skandinávské „thing“ „ding“, „ting“, tedy lidové shromáždění: nový důkaz, že Evropa byla jen jedna.

Území, jemuž Rusové tradičně a sebestředně říkali a snad i říkají „západní Rus“, nyní Bělorusko a Ukrajina, bylo tranzitivní zónou polského vlivu včetně baroka a „viršů“, tedy sylabické poezie. O vlivu katolicismu a jezuitů bylo popsáno mnoho stránek: paradoxy jsou ostatně hlavním znakem Ruska. Jen protestantismus by si asi zasloužil hlubší pozornost, i když jistě nebyl dominantní, ale za prvních Romanovců jeho vliv stoupá (dvorské divadlo Alexeje Michailoviče), o Petrovi nemluvě. Problémem je tedy to, kdo si přisvojil pojem „Rus“: podle autora to byla Moskva a ostatní byli donuceni se tomuto termínu vyhnout. Řekl bych, že je to spíše proces vícestranný a zcela přirozený, mající delimitační povahu běžnou v situaci, kdy se nějaké entity na základě vznikající odlišnosti a touhy po samostatnosti chtějí oddělit a dát to světu najevo. Problém různé jazykové návaznosti na spisovný jazyk Kyjevské Rusi a dále až po 17.–18. století, je zcela jasný, a tudíž i potřeba delimitace jazykem i názvem.

Obraz o protopopu Avvakumovi je atraktivní. Mimochodem: Pustozjorsk, místo Avvakumova posledního vyhnanství a smrti, od roku 1962 už neexistuje, i když od svého založení Ivanem III. s vrcholem v 16. a 17. století, byl skutečnou výspou ruské moci směrem na sever. Obraz patří v knize k nejlé-

pe zvládnutým, obdobně jako následující o Petrovi I., i když hlavní rozpor epochy je tu vystižen méně výrazně, především ve vztahu k merkantilismu (Posoškov), více je tu zednářství, i když podrobněji nepropracované.

V obraze XII. se autor vskutku v dobrém slova smyslu „vyřádl“: kromě známých faktů, které vytvářejí představu východoslovanské plurality, což je jistě oprávněné, jsou tu Ukrajinci nebo Bělorusové, kteří přicházejí dobýt ruskou metropoli a potom se stávají např. ruskými spisovateli, případ Gogolův není ojedinělý... Představa, že malý národ s různými znaky etnickými, náboženskými a jazykovými je součástí velké říše, jim asi – stejně jako českým rakouským vlastencům – nebyl cizí. Ostatně totéž se týká i Poláků v ruském záboru v prvních desetiletích po třetím dělení Rzeczi pospolité: za Alexandra I. hráli někteří ruskou kartou, ministrem zahraničí Ruské říše byl (1804–1806) Adam Czartoryski (rus. Čartoryjskij). Dobře je ostatně známá – asi ne všem – polemika Franka Wollmana o tom, kdo „nasuge-roval Evropě mýtus panslavismu“ [WOLLMAN 1928, 5–6; SCHALER 2002; WOLLMAN 1936, 19; KOŁBUSZEWSKI 1958; WOLLMAN 1961, 348–361¹; POSPÍŠIL 2015], mělo by se to asi znovu vydat. Jan Kollár nebyl původní, M. C. Putna tedy v případě své kollárovske publikace nebyl zcela přesný, ale k tomu se vrátíme jindy a jinde, pokud bude zájem. Původní byli naopak tehdejší Poláci... Situace se však poté – od Napoleonova postupu – změnila: proč, to není těžké uhodnout. Potom už následuje jen polsko-ruský boj. Ale ještě Fadděj Bulgarin, vlastně Tadeusz Bułharyn (1789–1859), agent III. oddělení Tajné kanceláře Jeho Veličenstva Mikuláše I., známý polský petrohradský lob-bista, vydavatel časopisů financovaných carem a dobrý ruský a polský spi-sovatel, měl představu polsko-ruského soustátí se silným polským vlivem: Rusům doporučoval dobudovat třetí stav, a tak se přibližovat Evropě. [PO-SPÍŠIL 1988, 366–384; POSPÍŠIL 1993b, 22–28; POSPÍŠIL 1998, 29–44]

Zatímco poukázání na složitosti rusko-ukrajinsko-běloruského teritoria zcela odpovídá reálným dějinám, iluzorní je rozdělení Ruska a Ukrajiny na státně despotickou a revolučně individualistickou zemi. Ostatně uváděný dě-kabrista Kondratij Fjodorovič Rylejev v Dumách chápe Kyjevskou Rus jako předchůdkyni Ruské říše. Zakladatel novodobé ukrajinské literatury, tedy té psané poprvé v takovém významném díle ukrajinsky, Ivan Kotljarevskij (Enejida) psal jak rusky, tak ukrajinsky a byl za Napoleonova vpádu ruským vlastencem, který zorganizoval obranný pluk, později byl ředitelem divadla v Poltavě. Je škoda, že autor v rádcích věnovaných travestijním počátkům ukrajinské literatury (to imitovali i Bělorusové, ale méně výrazně; ta travestie nebude náhodná, jistě odpovídá něčemu v ukrajinské mentalitě, Gogol budiž dokladem) zapomněl na Karla Krejčího (snad jsem se nepřehlédl) a jeho Heroikomiku v básnictví Slovanů (1964), tehdy vysoce ceněnou na Západě, jež si svůj význam udržela dodnes – bohužel je často opomíjená.

1 Tam další polská dobová literatura.

Vraťme se ještě k popravenému K. F. Rylejevovi: cílem děkabristů z Jižního i Severního spolku, stejně jako Michaila Gorbačova o něco později (slova perestrojka a glasnosť se užívala právě v předděkabristické době) – promiňte to krátké spojení – pokud to ovšem jen nepředstíral, byl mocenský vzestup Ruska nebo SSSR, mobilizace jejich skrytého potenciálu, alespoň soudě podle jeho slavné knihy. Děkabristické sblížení s USA jistě nebylo náhodné a už jsme o tom vícekrát psali. Překvapuje mě, že autor vývojovou blízkost Ruska a USA opomíná, byť se oběma zeměmi dost důkladně zabýval; je to nejen romantická představa Rusů, ale také dost romantismu Severoameričanů: důkazů je i v moderní době dost. Pěkně o tom napsal onen „třetí vzadu“, německý badatel Dieter Boden, v 90. letech sledoval volby v Gruzii, byl diplomatem v Rusku, v Postupimi se zabýval mezinárodními vztahy, PhD. získal v Hamburku. Právě zde vychází jeho juvenilní disertace o obrazu Ameriky v ruské literatuře z roku 1968.² Znejistění v otázkách ruské identity, několik „Rusek“, to nejsou objevy, to je dávno známo. Nové je to, že některá „Ruska“ jsou tu hodnotově výše než jiná, tedy moskalské Rusko stojí jako tyranie níže než demokratická Ukrajina–Rus. Ve všech svých statích včetně úvodů k Slovníku ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů [PSOPÍŠIL 2001] jsem trval na delším společném vývoji východoslovanského teritoria drženému pohromadě hlavně spisovným jazykem, literaturou a kulturou, na jeho pozdější diferenciaci, ale vyhnul jsem se „třídnímu“ nebo „nacionálnímu“ hodnocení: údajně právě Kondratij Rylejev takto koncipoval své „revoluční“ básně: „Smyslem Ukrajiny je tedy učít Rusko svobodě.“ [PUTNA 2015, 156]. Že by Rusové k svobodě nikdy neinklinovali? Snad se to budoucí děkabrista naučil od lorda Byrona (Dumy vyšly v osudovém roce 1825 a příkře je zkritizoval Puškin), autora Mazeppy (1819).

[55]

Jak již uvedeno výše, promarněna zůstala šance srovnávací analýzy Rusko–USA. Při všech podstatných rozdílech sám vznik obou velmocí násilným zabíráním území, války se sousedy s územními zisky, nakonec Monroeva doktrína a velké rozdíly mezi jednotlivými částmi teritoria i ve sféře politické (jako demokratická federace umožňovala protrahovat otroctví tzv. černochů a donedávna, tedy do 60. let 20. století, i rasovou segregaci – vzpomeňme, jak se prezident Lyndon B. Johnson dovolával toho, že otázka jednoho státu unie je otázkou celé unie, genocida původního obyvatelstva – v Ruské říši a v SSSR – nevolnictví často v Rusku srovnávané s americkým otroctvím černochů – terminologicky však jinak: serfdom/slavery, vyhnanství, popravy, gulagy a deportace). Na straně druhé Jižní spolek inspirovaný ústavou USA, tajemník ruského generálního konzula ve Philadelphii (1811–1813) Pavel Petrovič Tugoj-Svin'jin (1787–1839) píšíci pro Rusy o USA a pro Američany o obou ruských metropolích. To jsou známé věci, o nichž píše již zmíněný D. Boden.

² Viz [BODEN 1968]; viz též naši mladistvou studii [POSPÍŠIL 1973a, 18–35].

Přínosný je výklad moderních ukrajinských dějin od 19. století po úsilí o samostatnost ve 20. století včetně hladomoru a k tomu, co Ukrajinci nazývají „rozstřílené obrození“. Jen bych zde volil výraznější drobnohled, neboť politika bolševické frakce Ruské sociální demokracie a později Komunistické strany Ruska se vyvíjela: nikoli náhodou největšími nositeli ideje ukrajinské samostatnosti v rámci sovětské federace byli ukrajinští komunisté, pozdější oběti politických procesů za Stalinovy diktatury, kteří věřili, že se národnostní politika bolševiků oproti carismu zásadně změní: v totéž ostatně věřili i ruští Židé, sami často nositelé bolševických idejí (nikoli nadarmo používali nacisté pojem „židobolševický“). I to patří k paradoxům dějin a není třeba to zamlčovat.

Naopak přesně vidí autor problém Ruska a střední Evropy, tedy ruskou ignoranci střední Evropy a naopak preferenci slovanské jednoty (ale ani to není dominantní, je to spíše ideologická hra slovanskou kartou: ani car ani Stalin to s nějakou slovanskou říší nemysleli vážně): je to asi dáno již tím, že ruská kultura pod tlakem reforem shora od doby prvních Romanovců a zejména za Petra I. „přeskočila“ středoevropský vývoj a šla za inspirací přímo do západní Evropy a ocitla se tak na úrovni Švédska a Německa, jež také nebylo považováno za západní Evropu a k světovosti se pomalu probouzelo až v 18. století (linie Západ–Východ podle F. Wollmana vedla po linii Kiel–Terst) a stíhalo od časů J. W. Goetha úroveň tzv. západních literatur třeba i „vynálezem“ výchovného nebo vývojového románu (Erziehungsroman, Entwicklungsroman). [SAMMONS 1981, 229–246]

Krátká spojení se však ve výkladu objevují i dále, např. u běloruské problematiky: příchod Lukašenka k moci měl totiž své příčiny a ty je třeba pojmenovat. To, že Rusové ignorují areál střední Evropy, může být dáno nejen velmocenským, „shovívavým“ pohledem na „maličké“, ale také vývojem samotného pojmu „Mitteleuropa“, jak o tom svědčí např. známé rozhovory Reného Wellka s Peterem Demetzem v již zaniklém americkém časopise Cross Currents na rozhraní 80. a 90. let (poprvé vyšly 1990), které jsem se souhlasem aktérů přeložil pro naši knihu s M. Zelenkou o R. Wellkovi a meziválečném Československu, která byla v této zemi ostentativně ignorována; neuvádějí ji nikde ani čeští autoři knih o Wellkovi z pozdější doby, i když je to jediná monografie o Wellkovi, jež si všímá československých kořenů jeho „světové“ metodologie.³

Problém ruských Židů probíraný v obraze XIII. patří k velmi dobrým partiím: nic nezamlčuje nebo neumenšuje, ale současně odporuje výkladům, které zneužívají situací, jež jsme již zmínili; antisemitismus se nepodařilo vykořenit, naopak v sovětské době i posiloval a nepřestal být součástí sovětského režimu. Problém XIV. obrazu spočívá ve výkladu vlivu katolictví na ruský

3 [Cross... 1990, 135–145; Cross... 1991, 235–251; Cross... 1992, 79–92; POSPÍŠIL, ZELENKA 1996].

život: je dobře, že je tu katolicismus doceněn a ukázány jeho všeliké ruské transcendence, ale neuváděl bych ho jako hlavní příčinu prohlášení Petra Čadajeva za duševně nemocného, spíše v negaci ruských dějin jako takových. Ostatně ani tu historie nekončí: Čadajev se na radu přátel „omluvil“ a hájil v Apologii šilencově, a to tak, že vlastně syntetizoval západnictví i slavjanofilství v jednom konceptu a jen posílil to, čemu u Rusů říkám „přepnutí“ (переключение): to, co se zdá být nevýhodou, se naráz jeví jako srovnatelná výhoda a ruský masochismus přerůstá v mesianismus (Puškin píše o nicotnosti ruské literatury, podle Bělinského Rusové literaturu nemají, ale potom ukazují na její výjimečné vlastnosti), naopak záslužně poukázal na činnost ruských jezuitů v zahraničí, zejména v Paříži (Gagarin). Ke kladům patří také upozornění na Josepha de Maistra, i když jde o známou věc, o níž se dnes v Rusku zase začíná psát.⁴ Méně než mohl vytěžil autor v obraze XV. Pravoslavná restaurace, rozporný je i obraz o jeho oblíbeném panslavismu (XVI. Pravoslavná romantika a panslavismus), kde se panslavismus splétá se slavjanofilstvím a slavofilstvím. Podobně v portrétu utopisty (spíše než, jak píše, „utopika“) Gogola a malíře Ivanova to nebude tak jednoduché a ty pohledy na Gogola jsou dva: jeden západní a jeden východní, ale to je známo už dávno a také o tom jsme před mnoha lety, ale i v době zcela nedávné psali.⁵ Podobně je tomu v obraze o pravoslavném reformismu, ale nelze popřít, že právě vysloveně „náboženské“ obrazy patří v knize k nejtěžším a asi i nejhlubším. Naopak obrazy o ruské revoluci jsou podle mého soudu dosti schematické: bolševický převrat proběhl skutečně formou puče, ale rozsahem to musela být revoluce, pokud tímto slovem nemyslíme jen to, s čím souhlasíme. Revoluce je každý násilný (nikoli nezbytně způsobem provedení, ale převrácením všech společenských hodnot a struktur) a dlouhodobý společenský zvrat: ostatně známe to z dávné i nedávné minulosti: malá, často jakoby náhodná, dokonce i vymyšlená událost zmobilizuje síly dřímající jakoby pod povrchem a obnaží krizi a neschopnost režimu. Zabývat se ruskými revolucemi je ovšem na samostatný výzkum. Obraz XIX. založený na výkladu obnovené pravoslavné trojice za sovětského režimu má také své složité meandry, které tu nejsou vystiženy: to se týká i jevu zvaného vesnická próza [PUTNA 2015, 260–261], stejně jako mytologické linie sovětské prózy mnohonárodní, jak se jí tehdy říkalo. Má to i své české paradoxy v 70. a 80. letech minulého století, zejména

1571

⁴ Zejména je v tom čilý filozof a filolog Oleg Viktorovič Marčenko (Философский факультет Российского государственного гуманитарного университета, Москва), kdysi host brněnského Ústavu slavistiky a také účastník slavistických konferencí pořádaných Českou asociací slavistů [MARČENKO 2006, 71–84; MARČENKO 2008, 11–25; MARČENKO 2009, 167–182]. Viz o něm: http://ff-rggu.ru/prepod/marchenko_o_v.

⁵ Viz naše recenze a studie z posledních 42 let: [POSPÍŠIL 1973b; POSPÍŠIL 1974, 222–225; POSPÍŠIL 1973c, 5; POSPÍŠIL 1975, 5; POSPÍŠIL 1993a, 14; POSPÍŠIL 1983, 105–106; POSPÍŠIL 1984a, 92–99; POSPÍŠIL 1984b, 266–267; POSPÍŠIL 1992, 5; POSPÍŠIL 1981, 232–233; POSPÍŠIL 1994a, 6–7; POSPÍŠIL 1994b, 91–100; POSPÍŠIL 1999, 98–100; POSPÍŠIL 2004, 227–235; POSPÍŠIL 2009, 105–108; POSPÍŠIL 2010, 339–347].

za vrcholné perestrojky, ale k tomu jsem se dílem již vyjádřil a ještě vyjádřím později. Rozhodně pohled na podoby sovětského režimu za N. S. Chruščova a L. Brežněva a A. Kosygina, jak se i u nás ustálil, nemůže být tak černobílý a vše má svou historicitu. To je právě aspekt, jenž je v knize jen slabý, tedy pochopení historických událostí z konkrétní historické situace a jejich dobových souvislostí a teprve potom pokusy o jejich extrapolaci. Nutkavě se tak na konci knížky vracejí jako idée fixe Pussy Riot a Stepan Bandera: i jejich místo, stejně jako lotyšských divizí SS, obdobně jako „katanů“, jak kdysi A. Adamovič nazval ruské, běloruské a ukrajinské vykonavatele Hitlerovy zvěle na okupovaném území, by mělo vycházet z konkrétních historických kontextů a ty nejsou ani černé, ani bílé. Najít příčiny jevů, které nejsou jednoznačné, ale mají více dračích hlav, vycházejí ze situace národních společenství a z toho, že jejich představitelé vsadili na určité postupy a spojovali se s určitými silami („The way to hell is paved with good intentions“): soudit z dnešního hlediska je sice možné, ale vždy to bude holé, izolované, vyňaté z prostoru a času, a tedy hodnota tohoto soudu bude zase historicky omezená – zítra může být zase jiný. Tak tomu bylo a je.

Putnova kniha o Rusku přichází právě včas, jakoby na společenskou objednávku v souvislosti s konkrétními událostmi na Ukrajině a se zauzlením vztahů mezi různými státy – a to nejen ve východní Evropě. V tom ji lze doporučit jako dobré, kultivované čtení studentům, rusistům, ale i všem, kteří se zajímají o tyto věci. Na druhé straně mám za to, že jde o vyhraněný pohled, který má ukázat Rusko jako něco rozkolísaného, nejistého, umělého nebo prostě záporného, despotického, ale to je jen část pravdy. Ukrajinu staví proti Rusku jako vývojovou alternativu, jako naději Západu, neboť k Západu patří. Proč ne? Historie to potvrzuje, stejně tak však potvrzuje i její úzké vztahy k Východu: nic totiž nelze beztrestně retušovat a přání je zde otce myšlenky. Dávat za vzor jednu zemi druhé není nejlepší postup, jak to činí autor v posledním odstavci své knihy, když dává Ukrajinu Rusku za vzor a spatřuje v ní naději v jiné Rusko: žádná jinonárodní inspirace není marná, ale každá země si svoje problémy musí vyřešit sama a mezinárodní společenství tomu může jen napomáhat; různé vývozy revolucí, způsobu života, společenských systémů apod. neměly zatím nikdy trvalé výsledky a spíše se obracely proti jeho původcům: současný svět to jen potvrzuje.

V podstatě skoro současně se na našem knižním trhu objevila kniha Františka Kautmana (roč. 1927) *O českou národní identitu*. [KAUTMAN 2015] Autor zde vyjadřuje také svůj názor a s mnoha z nich nemusíme souhlasit, ale v soudech je obezřetný, formuluje brilantně a argumentovaně, přesně, není předpojatý, nemá apriorní cíle, nezastává žádnou ideologii, chce dojít „do samoj suti“. Jeho výklad je v podstatě chronologický, kauzálně provázaný. Ani toto schematické srovnání však nesnižuje hodnotu Putnovy knihy i jako východiska další diskuse. Rád bych totiž věřil, že kniha by mohla debatu vyvolat, ale jsem skeptický, že by se jí mohli zúčastnit nositelé různých názorů; bude

to však jednoho dne nutné. Kniha je dobrým počátkem, i když k ní mám výhrady; k jiným může promlouvat jinak. Samostatnou kapitolu tvoří autorův vztah k rusistice a k tomu, jak má vypadat český rusista a jaký má mít postoj k ruským věcem. To by si zasloužilo samostatnou srovnávací analýzu. Poznat jiné země, zvláště strategicky tak důležité, jakým je například Rusko, je jistě státním zájmem. Zde by mohla česká rusistika v širokém slova smyslu sehrát svou roli. Již zde je však možné říci, že bez seriózní plurality hledisek a svobody bádání můžeme sice Rusko hodnotit, ale nemusíme je ještě hlubinně pochopit, a tedy ani se vzhledem k němu správně rozhodovat.

Ivo Pospíšil

Literatura:

- BODEN, D. (1968): *Das Amerikabild im russischen Schrifttum: bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Hamburg.
- Cross Currents: A Yearbook of Central European Culture*. 9. 1990. Michigan, s. 135–145.
- Cross Currents: A Yearbook of Central European Culture*. 10. 1991. New Haven, s. 235–251.
- Cross Currents: A Yearbook of Central European Culture*. 11. 1992. New Haven, s. 79–92.
- Česká slavistika 2012–2013: *Josef Dobrovský a problémy současné slavistiky*. (2012) In: SOBOTKOVÁ, M., FIALA, J., POSPÍŠIL, I., MAIELLO, G. (eds.). Brno, s. 13–24.
- KAUTMAN, F. (2015): *O českou národní identitu*. Praha.
- KEENAN, E. L. (1971): *The Kurbskii-Groznyi apocrypha: the seventeenth-century genesis of the "correspondence" attributed to Prince A. M. Kurbskii and Tsar Ivan IV*. Cambridge.
- KEENAN, E. L. (2003): *Josef Dobrovský and the origins of the Igor' Tale*. Cambridge.
- KOŁBUSZEWSKI, S. (1958): *Zagadnienia pojęcia i terminu „literatury słowiańskie”*. In: *Z polskich studiów slawistycznych. Práce historycznoliterackie*, IV. Międzynarodowy kongres slawistów w Moskwie 1958, Warszawa.
- MARČENKO, O. V. (2006): *Hryhorij Skovoroda ta Žozef de Mestr (pro odyň pry-zabutyj sjužet). Do juvileju Leonida Volodymyrovyča Uškalova*. In: *Zbirnyk Charkivs'koho istoryko-filolohičnoho tovarystva*. Nova serija. Charkìv, s. 71–84.
- MARČENKO, O. V. (2008): *Grigorij Skovoroda i Žozef de Mestr (ob odnom zabytom sjužete)*. *Slavica Litteraria*, č. 1, s. 11–25.
- MARČENKO, O. V. (2009): *Ob odnom zabytom sjužete: Grigorij Skovoroda i Žozef de Mestr*. In: *Conversatoria Litteraria*. Międzynarodowy Rocznik Nau-

kowy. 2. W kręgu zagadnień komparatystyki: teoria i praktyka związków literackich. Siedlce – Banská Bystrica, s. 167–182.

POSPÍŠIL, I. (1973a): *Dynamika rusko-amerických literárních vztahů od počátku do konce 19. století*. Universitas, č. 5, s. 28–35.

POSPÍŠIL, I. (1973b): *Konec jedné legendy (o údajném výroku F. M. Dostojevského „Všichni jsme vyšli z Gogolova Pláště...“)*. Rovnost 14. 2. 1973.

POSPÍŠIL, I. (1973c): *Záhadný Gogol (Záhadný Gogol, Praha 1973)*. Rovnost 7. 2. 1974, s. 5.

POSPÍŠIL, I. (1974): *A. A. Jelištratova, Gogol a problémy západoevropského románu (Nauka, Moskva 1972, 304 strany)*. SPFFBU D 21, s. 222–225.

POSPÍŠIL, I. (1975): *Fakta a legendy (V. Kožin, in: Russkaja literatura 1975, č. 2)*. Rovnost 3. 9. 1975, s. 5.

POSPÍŠIL, I. (1981): *Mučivý labyrint umělcovy duše*. Světová literatura, č. 1, s. 232–233.

POSPÍŠIL, I. (1983): *The Writing of History. Literary Form and Historical Understanding*. Edited by Robert H. Canary and Henry Kozicki. The University of Wisconsin Press 1978. *Donald Fanger, Gogol and His Reader*. In: *Literature and Society in Imperial Russia 1800–1914*. University Press, Stanford 1978. SPFFBU D 30, s. 105–106.

POSPÍŠIL, I. (1984a): *Gogolovi starosvětští statkáři jako polyvalenční text*. In: *Gogol a naše doba*. Olomouc, s. 92–99.

POSPÍŠIL, I. (1984b): *Rozpětí slova*. K 175. výročí N. V. Gogola. Věda a život, č. 4, s. 266–267.

POSPÍŠIL, I. (1988): *Problém autorského typu: Fadděj Bulgarin*. Slavica Slovaca, č. 4, s. 366–384.

POSPÍŠIL, I. (1992): *Hořkost a sen (N. V. Gogol)*. Rovnost 4. 3. 1992, s. 5.

POSPÍŠIL, I. (1993a): *Hledání živé duše (J. Mann: V poiskach živoj duši, Moskva 1987) – překlad a parafráze*. Lidová demokracie 13. 2. 1993, s. 14.

POSPÍŠIL, I. (1993b): *Hořce ironická science fiction Fadděje Bulgarina*. Svět literatury, č. 5, s. 22–28.

POSPÍŠIL, I. (1994a): *Osudové partnerky dvou velikánů. Zůstanou ženy Gogolovým tajemstvím? Láska jako fascinace a oběť (o manželce F. M. Dostojevského)*. Rt příloha 27. 5. 1994, s. 6–7.

POSPÍŠIL, I. (1994b): *Podivínství a šílenství jako podloží tvorby N. V. Gogola*. SPFFBU D 41, s. 91–100.

POSPÍŠIL, I. (1998): *Fadděj Bulgarin jako literární inspirátor*. In: *Biele miesta II*. Nitra, s. 29–44.

POSPÍŠIL, I. (1999): *Gogol jako experimentátor (Gogol: Exploring Absence. Negativity in 19th-Century Russian Literature. Edited by Sven Spieker. Slavica, Bloomington, Indiana University, 1999, 216 s. ISSN: 0-89357-280-2)*. Alternativa Plus, č. 1–2, s. 98–100.

POSPÍŠIL, I. et al. (2001): *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha.

- POSPÍŠIL, I. (2004): *Gogolovi Starosvětští statkáři, mýtus o Filemonovi a Baukidě a problém ruského středověku a novověku*. In: NECHUTOVÁ, J. (ed.): *Druhy život antického mýtu*. Brno, s. 227–235.
- POSPÍŠIL, I. (2007): *Slovo o pluku Igorově v kontextu současných významů: Keenanova hypotéza a její souvislosti. (K pokusu o „nové řešení“ dávného problému původu Slova o pluku Igorově)*. *Památce prof. Romana Mrázka*. Slavica Slovaca 42, č. 1, s. 37–48.
- POSPÍŠIL, I. (2009): *Nápaditá knížka o Gogolovi (Mark Georgievič Sokoljanskij: Gogol': grani tvorčestva. Stat'ji. Očerki. «Astroprint», Odessa 2009)*. *Novaja rusistika* 2, č. 1, s. 105–108.
- POSPÍŠIL, I. (2010): *Tvorčestvo Gogolja v dvojnoj projekcii (K sovremennym tendencijam gogolevedenija)*. In: DOHNAL, J., POSPÍŠIL, I. (eds.): *Litteraria Humanitas XV. N. V. Gogol: Bytí díla v prostoru a čase (Studie o živém dědictví)*. Brno, s. 339–347.
- POSPÍŠIL, I. (2012): *Postava „patriarchy slavistiky“ u Edwarda L. Keenana. (Josef Dobrovský and the Origins of the Igor' Tale, 2003)*. *Slavica litteraria* 15, č. 2, s. 13–25.
- POSPÍŠIL, I. (2014): *Stará literatura východních Slovanů a ruská literatura 18. století: (přehled a exkurzy s ukázkami textů z literatury 11.–17. století)*. Brno.
- POSPÍŠIL, I. (2015): *Frank Vol'man i jeho polemiki o panslavizme*. Siedlce. (V tisku.)
- POSPÍŠIL, I., ZELENKA, M. (1996): *René Wellek a meziválečné Československo: (ke kořenům strukturální estetiky)*. Brno.
- PUTNA, M. C. (2010): *Obrazy z kulturních dějin americké religiozity*. Praha.
- PUTNA, M. C. (2015): *Obrazy z kulturních dějin ruské religiozity*. Praha.
- SAMMONS, J. L. (1981): *The Mystery of the Missing Bildungsroman, or: What Happened to Wilhelm Meister's Legacy? Genre XIV, č. 2, s. 229–246*.
- SCHALER, H. (2002): *Der Nazionalsozialismus und die slawische Welt*. Regensburg.
- WOLLMAN, F. (1928): *Slovesnost Slovanů*. Praha.
- WOLLMAN, F. (1936): *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno.
- WOLLMAN, F. (1961): *Kdo „nasugeroval Evropě mythus o jednotě Slovanstva“?* SPFFBU C 8, s. 348–361.